

simpozij pod naslovom *Hrvati i knjiška kultura (Les Croates et la civilisation du livre)* u povodu 500. obljetnice tiskanja prve knjige na hrvatskom jeziku. Francuski pak arhivi i knjižnice posjeduju neke glagoljske kodekse. Tako se u Francuskoj nacionalnoj knjižnici (BNF) u Parizu čuvaju dva hrvatska glagoljska zbornika (sign. Code Slave 11 i Code Slave 73). Isto tako, u Bibliothèque Mazarine u Parizu čuva se jedan od triju primjeraka glagoljskoga rituala *Knjižice*

krsta tiskanoga 1531. u Rijeci.

Na kraju možemo reći da je uspješno organizirana izložba potaknula prišnju francusko-hrvatsku suradnju koja se očekuje na nekim drugim projektima. Postignut je načelan dogovor između NSK i knjižnice Carnegie da se u reimskoj knjižnici postavi »hrvatska polica« s recentnim knjigama o Hrvatskoj na francuskom jeziku. Ovaj pak projekt NSK želi provesti u većini država članica EU.

CLAUDE GRBEŠA

REIMSKI EVANĐELISTAR, REMEK-DJELO HRVATSKE GLAGOLJICE

Međunarodni simpozij *Reimski evanđelistar; remek-djelo hrvatske glagoljice* (Reims, 13. veljače 2013.)

U reimskoj Palači Tau, u reprezentativnom gotičkom prostoru nekadašnje nadbiskupske palače, 13. veljače 2013. održan je međunarodni znanstveni simpozij *Reimski evanđelistar; remek-djelo hrvatske glagoljice* u organizaciji francuskoga Centra nacionalnih spomenika – Palače Tau, Službe za javnu diplomaciju Ministarstva vanjskih i europskih poslova RH (MVEP) i Ureda turističke zajednice Grada Reimsa. *Reimski evanđelistar* pisan je većim dijelom hrvatskom glagoljicom, a prema nekim povijesnim izvorima francuski su kraljevi pri svečanoj krunidbi u reimskoj katedrali polagali na nj ruku.

Znanstveni se simpozij održao u istom prostoru u kojemu je od 12. prosinca 2012. do 24. veljače 2013. bila izložba *Hrvatska glagoljica – prisjeća-*

nje na jedno europsko srednjovjekovno pismo: od srednjeg vijeka do naših dana koju je posjetilo preko 10000 ljudi. Organiziran uz potporu Grada Reimsa, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSK) te Sveučilišta Reims Champagne-Ardenne – Centra za studije i istraživanje kulturne povijesti (CERHIC), simpozij je bio jedna od posljednjih manifestacija održanih u okviru Festivala Hrvatske u Francuskoj *Croatie, la voici!*.

Službeno su ga otvorili Ivo Goldstein, hrvatski veleposlanik u Francuskoj, Bernard Mary, predsjednik Ureda turističke zajednice Grada Reimsa i Anne-Sophie Daumont, ravnateljica *ad interim* Palače Tau. Simpozij su moderirali Claude Grbeša, diplomat MVEP-a koji je bio voditelj projek-

ta (prvi dio), te Delphine Quéreux-Sbaï, ravnateljica Gradske knjižnice u Reimsu (drugi dio).

Uz akademkinju Anicu Nazor, autoricu izložbe, s hrvatske su strane sudjelovali akademik Franjo Šanjek i dr. sc. Ivan Kosić, voditelj Zbirke rukopisa i starih knjiga NSK u Zagrebu. Zbog zdravstvenih je razloga akademik Ivan Supićić otkazao sudjelovanje, a trebao je prikazati uspješnu Akademijinu višjezičnu ediciju *Hrvatska i Europa*, s posebnim naglaskom na glagoljaštvo i njegov kulturni kontekst. S francuske pak strane izlaganja su održali Sabine Maffre, ravnateljica Knjižnice Carnegie, Patrick Demouy, profesor na Sveučilištu Reims Champagne-Ardenne i profesor na Katoličkom institutu u Parizu, Claire Angotti, profesora na Sveučilištu Reims Champagne-Ardenne, te Maxence Hermant, konzervator u Odjelu za rukopise u Francuskoj nacionalnoj knjižnici (BNF).

Veleposlanik Goldstein u ime HAZU-a i Veleposlanstva RH u Parizu darovao je Knjižnici Carnegie, u kojoj je pohranjen *Reimski evanđelistar*, prva tri sveska edicije *Hrvatska i Europa* na francuskom jeziku *La Croatie et l'Europe*. U pozdravnom je govoru ocijenio da *Reimski evanđelistar* jasno dokazuje da francusko-hrvatski kulturni odnosi nisu samo suvremeni fenomen, već sežu u daleku prošlost.

U prvoj su tematskoj cjelini *Hrvatska glagoljska baština u Francuskoj* govorili Anica Nazor i Franjo Šanjek. Akademkinja Nazor govori-

la je o hrvatskoj glagoljskoj baštini u Francuskoj kao potvrdi tisućljetne pripadnosti Hrvatske europskoj civilizaciji knjige. Danas se u francuskim knjižnicama čuvaju četiri hrvatska glagoljska rukopisa.¹

Jedan od takvih rukopisa napisan je i čuva se u francuskom gradu Toursu. U prvom desetljeću XV. stoljeća, na praznim (neispisanim) listovima u rukopisu latinskoga prijevoda sv. Jeronima, Juraj Slovinac po sjećanju je ispisao tekst hrvatskoglagoljske početnice koja pripada vrsti tzv. *Pater noster abecedarija*. Rukopis je osobito važan za povijest glagoljaštva, napose za povijest hrvatskoga školstva, jer je jedini sačuvani primjerak srednjovjekovnoga priručnika za učenje glagoljskoga pisma, vježbe u čitanju i učenje osnovnih kršćanskih molitava. O Jurju Slovincu, svećeniku glagoljašu podrijetlom iz Akvilejske dijeceze, koji se u povijesnim izvorima bilježio kao Georgius de Rayn, Georgius de Sorbonne i Georgius d'Esclavonie, te o njegovu doprinosu u afirmiranju glagoljice kao hrvatskom pismu u europskom kontekstu (*alphabetum chrawaticum*) osvrnuo se akademik Franjo Šanjek.

Dva se glagoljska zbornika iz XIV. stoljeća čuvaju u BNF u Parizu. Preko MVEP-a i hrvatskoga veleposlanstva u Parizu pokušalo ih se digitalizirati, ali se moralo odustati od toga zbog

¹ U pariškoj knjižnici Mazarine čuva se jedan od triju primjeraka glagoljskoga rituala *Knjižice krsta*, tiskana 1531. godine u Rijeci.

velike oštećenosti. Jedan od zbornika je *Pariški zbornik (Code slave II)* koji se od početka XVIII. stoljeća kada je pripadao nekomu pariškomu oratoriju čuva u francuskoj prijestolnici. Drugi je *Borislavićev (pariški) zbornik iz 1375. (Code slave 73)*. On je otkupljen 1951. godine u Španjolskoj. Osim navedenih, još se u Francuskoj nalazi rukopis *Reimsko evanđelje*, odnosno glagoljski lekcionar iz 1395., koji je naknadno uvezan zajedno s ostatkom ćirilicnoga rukopisa iz XI.–XII. stoljeća. U Reims je iz Praga preko Carigrada dospio u XVI. stoljeću. Dio će se izlaganja akademkinje Nazor posvećenoga *Reimskomu evanđelistaru* obraditi kasnije zajedno s podacima koje su iznijeli francuski stručnjaci o toj tematici.

Sadržaj triju rukopisa u Francuskoj čine pretežno liturgijsko-biblijski tekstovi: lekcionar, dijelovi brevijara, misala, rituala, liturgijske molitve. *Borislavićev zbornik* značajan je ponajprije po tome što je jedini glagoljski rukopis tipa *liber horarum*, što je u njemu dosljedno proveden prijevod biblijskih tekstova (psalama i kantika) prema *Vulgati*, kao ni u jednom drugom glagoljskom rukopisu. Jedino je u tom rukopisu u redu mise i kanonu mise očuvano stanje hrvatskoglagoljskoga sakramentara kakvo je bilo u glagoljskim misalima prije franjevačke reforme u XIII. stoljeću. Rukopis u zazivima *Očenaša* sadrži najstarije potvrde za riječi *kraljevstvo* i *kruh*. Rukopis *Slave II* također je značajan po tome što se u njemu nalazi najstarija zbirka hrvatskih

pjesama.

U drugoj se tematskoj cjelini govorilo o *Utjecaju najpopularnijeg francuskog čudoredno-poučnog djela na hrvatsku glagoljsku književnost*. Tako je Ivan Kosić održao izlaganje pod naslovom *Utjecaj djela La Somme le Roi francuskoga dominikanca Laurenta d'Orléansa u hrvatskoj glagoljskoj književnosti*, potvrdivši postojanje starih veza na području književnosti između dviju zemalja.

Djelo *La Somme le Roi* je na zamolbu francuskoga kralja Filipa III. Smjeloga (1245.–1285.), 1279. ili 1280. sastavio njegov osobni ispovjednik i francuski dominikanac Laurent d'Orléans. Poznato je i po naslovima *Knjiga mana i krjeposti* ili *Knjiga Božjih zapovijedi*. Posrijedi je veoma popularan i rado čitan priručnik s uputama za moralan život. Imao je velik utjecaj na poučnu i asketsku književnost kasnoga srednjovjekovlja, a preveden je na provansalski, flamanski, katalonski, španjolski i talijanski jezik. I u hrvatskoj glagoljskoj književnosti postoji potpuni prijevod treće i početak četvrte glave djela *La Somme le Roi* u *Ivančićevu* i *Kolunićevu zborniku*, poznat kao *Rasprava o sedam smrtnih grijeha*, a predložak im je neutvrđeni talijanski prijevod francuskoga djela, što potvrđuju i brojni talijanizmi u tekstu. Poznato je i pet glagoljskih ulomaka koji su nekoć bili sastavnim dijelom prijevoda spomenutoga djela. Nije isključeno da je prvotni hrvatski prijevod sadržavao cjelovit prijevod djela *La Somme le Roi*.

Nakon toga uslijedila su predavanja francuskih stručnjaka o *Reimskom evanđelistaru*. Riječ je o lektionaru koji sadrži dijelove misala (evanđelja i poslanice s pripadajućim starozavjetnim čitanjima), a sastoji se od dvaju dijelova pisanih na pergameni. Svi su se stručnjaci složili da je opsežniji dio (31 list) pisan lijepom hrvatskom uglatom glagoljicom i hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom u praškom benediktinskom samostanu Emausu 1395. godine. U rukopisu se nalazi manji nepotpun dio (16 listova) pisan starom ćirilicom u XI. ili XII. stoljeću. Glagoljski je dio sastavio i napisao nepoznati Čeh, vjerojatno benediktinac, iz benediktinskoga samostana Emaus u Pragu. Kao fundacija češkoga kralja i njemačkorimskoga cara Karla IV. Luksemburškoga iz 1347. godine, emauski je samostan osnovan s namjerom obnove bogoslužja i književnosti na slavenskom jeziku u češkom narodu. Stoga je u nj utkan glagoljaški duh hrvatskih benediktinaca glagoljaša koje je Karlo IV. pozvao u Češku. Samostan je imao gimnaziju, učilište i skriptorij za prepisivanje, priređivanje i prevođenje knjiga. »U sedamdesetak godina (1347.–1419.) u emauskom samostanu glagoljaši su na hrvatski jezik preveli sva znatnija staročeška djela iz XIV. stoljeća i početka XV. stoljeća tzv. nabožne književnosti i neka djela Jana Husa. Ta su djela očuvana u prijepisima u glagoljskim zbornicima i fragmentima, uglavnom iz XV. i rijetko iz konca XIV. stoljeća«, istaknula je akademkinja Nazor, te se emausko razdoblje

zbog toga definira kao *češki glagolizam* (Pacnerová).

Ne zna se točno kako je u *Reimski rukopis* koji je najvećim dijelom pisan u Emausu, dospio ćirilični dio. Pretpostavlja se da je Karlo IV. darovao samostanu vrlo star ćirilični rukopis pisan u češkom samostanu u Sázavi. Budući da je taj samostan osnovao opat Prokop († 1053.), nije nemoguće da je autograf sv. Prokopa kao što je spomenuto u drugom dijelu kolofona na kraju glagoljskoga dijela koji je pisan glagoljicom na češkom jeziku. Bilo kako bilo, u Emausu su oba dijela uvezana u jedinstvenu knjigu.

Ono što u znanstvenom, a svakako i u diplomatskom smislu ima veliku težinu činjenica je da su francuski stručnjaci na ovom simpoziju definitivno pobili i otklonili najčešće spomenutu tezu o *Reimskom evanđelistaru* da je bio navodni poklon ukrajinske princeze Ane Kijevske, kćeri velikoga kneza Jaroslava Mudroga, chalonskomu biskupu Rogeru koji je predvodio svadbenu pratnju prilikom njezine udaje za francuskoga kralja Henrika I. 1051. godine u Reimsu. Ta se povijesna konstrukcija, osim u ruskim i ukrajinskim izvorima i literaturi, navodi i na internetskoj stranici francuskoga veleposlanstva u Ukrajini.² Rusi pak svojataju ćirilični dio evanđelistara izložena 2010. u muzeju Louvre u okviru izložbe

² Anne de Kiev (XIème siècle). <http://www.ambafrance-ua.org/Anne-de-Kiev-XIeme-siecle>. 8. VI. 2013.

La Sainte Russie: l'art russe des origines à Pierre le Grand (Sveta Rusija – Ruska umjetnost od izvora do Petra Velikog). Tada je, navodno pogreškom, bio izložen dvolist s glagoljskoga, a ne ćirilicnoga dijela evanđelistara. S druge strane, neki srpski slavisti smatraju da ga je oko 1250. godine sv. Helena Anžuvinska, srpska kraljica (1250.–1314.), poklonila remskomu nadbiskupu. Navedenu tezu, poput one o Ani Kijevskoj i *Remskomu evanđelistaru*, francuski stručnjaci smatraju neznanstvenom i potpuno neutemeljenom.

Sa sigurnošću je pak utvrđeno da je kardinal Charles de Lorraine, remski nadbiskup (1538.–1574.) donio evanđelistar iz Carigrada u Reims. Nekoliko mjeseci prije smrti, na Uskrs 1574. darovao ga je remskoj katedrali i, čini se, uvrstio u ceremonijal krunidbe francuskih kraljeva.³ Nije poznato kako je iz Praga dospio u Carigrad. Vjerojatno je tijekom XV. stoljeća kupljen u Mlecima.

Remski evanđelistar znamenitost je grada Reimsa i Francuske s obzirom na to da su francuski kraljevi prema povijesnim vrelima prisezali na nj pri krunidbi.⁴ Otuda i njegov naziv *Texte du sacre*. U inventaru remske katedrale iz 1790., dakle godinu dana nakon Francuske revolucije, kada je istrgnut

i ukraden skupocjeni uvez ukrašen zlatom i dragim kamenjem, ističe se kako je riječ o evanđelistaru na dvama pismima »koji služi za krunidbu«. Do ovoga simpozija taj podatak nije bio poznat Patricku Demouyu, sudioniku skupa i dobromu poznavatelju remske crkvene povijesti, koji je pronašao originalni bakrorez s krunidbe Ljudevita XVI. iz 1775. na kojem francuski monarh ima ispruženu ruku nad nekim rukopisom koji bi mogao biti i *Remski evanđelistar*.⁵ Najstariji inventar u kojemu se spominje *Remski evanđelistar* potječe iz 1622. godine. U njemu se glagoljsko pismo pogrešno naziva »indijskim«, a ćirilicno pismo »slavonskim«. Evanđelistar se, prema pouzdanim francuskim vrelima, koristio i u obredima investiture novih vitezova Viteškoga reda Duha Svetoga (*Ordre du Saint-Esprit*),⁶ najvišega francuskoga viteškoga reda, ukinutoga nakon Francuske revolucije.

Međunarodnim je znanstvenim simpozijem o *Remskom evanđelistaru, remek-djelu hrvatske glagoljice*, u Reimsu uspješno završen Festival Hrvatske u Francuskoj. Održan je na poticaj MVEP Republike Hrvatske u jubilarnoj 1150.

³ U knjižnici Carnegie nedugo nakon ovoga skupa bila je izložba svih rukopisa koje je kardinal de Lorraine poklonio remskoj katedrali.

⁴ Dvadeset devet francuskih kraljeva između 1027. i 1825. godine okrunjeno je u Reimsu.

⁵ U hrvatskoj se historiografiji i kulturi slabo zna i ističe da je Marija Antoaneta, supruga Luja XVI., bila naslovna kraljevna Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

⁶ Red je 1578. godine osnovao francuski kralj Henrik III. kao trajan spomen na svetkovinu Duhova s kojom je proslavljao svoj rodendan, izbor za poljskoga kralja i uspon na francusko prijestolje.

godini od apostolskoga djelovanja sv. Ćirila i Metoda među Slavenima. Taj je jubilej dostojan poštovanja za Hrvate kojima su sveta solunska braća posredno ostavila narodnu liturgiju i pismenost u naslijeđe. Reimski je simpozij ponajprije bio prigoda da se francuska javnost bolje upozna s najstarijom hrvatskom pisanom baštinom, posebice s onom s kojom je Francuska u dalekoj prošlosti bila u posrednom doticaju. Francuska je kulturna javnost mogla izbliza upoznati slavensko pismo glagoljicu koje se stoljećima na poseban način njegovalo u hrvatskom narodu. Simpozij je također pružio djelomične odgovore na nepotpuno rasvijetljene okolnosti dolaska *Reimskoga evanđelistara* u francuski krunidbeni grad Reims. Posrijedi je jedan od dragocjenijih rukopisa hrvatske redakcije s vrijednošću koja prelazi vjerske, jezične te književne okvire i ulazi u područje nacionalnoga identiteta i povijesti. Naposljetku, francuski i hrvatski znanstvenici rasvijetlili su istinsku ulogu ovoga intrigantnoga rukopisa

na simboličnoj i svečanoj razini jer je doista povremeno služio u krunidbenim ceremonijama francuskih kraljeva u reimskoj katedrali.

Važno je istaknuti da je akademkinja Anica Nazor predložila transliteraciju glagoljičkoga dijela rukopisa u latinično pismo koji bi se nakon toga preveo na francuski jezik. Takav je prijedlog naišao na veliko oduševljenje francuskih stručnjaka, posebice predstavnika Knjižnice Carnegie, budući da Francuzima dandanas nije poznat sadržaj njegova glagoljičkoga dijela.

Sukladno riječima francuskoga stručnjaka može se reći da je *Reimski evanđelistar* imao tri života. Služio je najprije kao pobožni predmet pri krunidbi francuskih kraljeva, zatim je nakon Francuske revolucije postao »pohranjeni rukopis«, a od XIX. stoljeća do danas postao je predmet proučavanja kojemu je značajno pridonio navedeni simpozij. Planirano je zbog toga izdanje prigodnoga zbornika.

CLAUDE GRBEŠA

LOVRAN U RIJEČI, RIJEČ U LOVRANU

Znanstveni skup *Lovran u riječi, riječ u Lovranu* (Lovran, 20. travnja 2013.)

U organizaciji Katedre Ćakavskoga sabora Lovran, u tom je živopisnom povijesnom gradiću 20. travnja 2013. održan znanstveni skup pod naslovom *Lovran u riječi, riječ u Lovranu*.

U uvodnom i završnom izlaganju vrednovan je po jedan odsječak umjet-

ničke produkcije vezane uz Lovran. Ostale se teme mogu opisati kao kulturnopovijesne i jezične.

Govoreći *O Danuncijadi Viktora Cara Emina*, Sanja TADIĆ-ŠOKAC usporedila je taj novopovijesni roman s prethodnim djelima autora rodnom iz